

Trečiasis Maxo Weberio prasiveržimas *

Maxo Weberio “prasiveržimais“ (vok. *Durchbruch*) vienas žymiausių jo darbų žinovų bei interpretatorių Wolfgangas Schluchteris vadina du pagrindinius lūžius vokiečių sociologo mokslinėje raidoje. Pirmąjį “prasiveržimą” W. Schluchteris sieja¹ su M. Weberio “kultūros mokslų” metodologijos darbais, kuriuos jis paskelbė 1903–1907 metais². Antroju “prasiveržimu” W. Schluchteris vadina M. Weberio atradimą, “kad ne vien moderniojo Okcidento ekonomikai, bet ir *visai* jo kultūrai yra būdingas tam tikras specifiskas racionalizmas”³. Šis atradimas (po 1910 m.) W. Schluchteriui reiškia weberiškios sociologijos sampratos brandą. Šią sampratą jis vadina “ypatinga sociologine tyrimų programa”, “istorine ir teorine suprantančiąja sociologija”⁴. Šioje “tyrimų programoje” jis išskiria tris elementus: kultūros mokslų metodologiją; kultūros teoriją, kurioje analizuoja socialinio gyvenimo vertybinių sferų santykius⁵; kultūros istoriją, kurios dėmesio centre yra moderniosios Okcidento kultūros specifika bei istorinė genezė⁶.

Kaip ir daugelis kitų M. Weberio interpretatorių, W. Schluchteris M. Weberio sociologijos teorinio branduolio ieško ne ten, kur jį išdėstė pats M. Weberis. Tam skirtas vokiečių sociologo straipsnis “Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos sąvokas”⁷, pirmą kartą paskelbtas 1913 m. “Logos” žurnale, bei didžiausio jo veikalo “Ekonomika ir visuomenė”⁸ pirmasis skyrius (“Pagrindinės sociologijos sąvokos”), kuris liko neužbaigtas. Tokį teorinį branduolį jis, kaip ir daugelis kitų M. Weberio interpretatorių, tikisi rasti ir “racionaliai rekonstruoti”, nagrinėdamas jo “materialius” (angl. *substantive*) sociologinius veikalus. Nesutariama tik dėl to, kuriuose šių veikalų to teorinio branduolio reikia ieškoti. Funkcionalistinės paradigmos atstovai pirmenybę teikia M. Weberio religijos sociologijos tyrimams (T. Parsonsas, W. Schluchteris, F. Tenbruckas), o konflikto paradigmos šalininkai (R. Collins) – jo ekonomikos sociologijos ir politikos sociologijos darbams. Abi šias paradigmas vienija

makrosociologinė orientacija – požiūris, kad sociologijos objektas yra kolektyviniai sociologiniai makrofaktai (struktūros normos, vertybės), kurie turi būti aiškinami kitais makrofaktais. Jeigu individuali veikla įtraukiama į sociologijos kompetencijos sferą, tai tik kaip aiškinimo objektas (socializacijos teorijoje). Šiuo požiūriu, pasirinkdami sociologinės teorijos išeities tašku individualią veiklą, darome metodologinę “psichologizmo” klaidą.

Tokiai sociologijos sampratai prieštarauja “metodologinio individualizmo” principas⁹, kurį M. Weberis energingai skelbia aukščiau nurodytuose programiniuose tekstuose. Todėl klasikinių sociologinės teorijos paradigmų šalininkai juos ir ignoruoja M. Weberio sociologijos “teorinio branduolio” paieškose. Ši nuostata pagrindžiama teze, kurią bene pirmasis dar 1926 m. suformulavo A. Waltheris¹⁰. Teigiama, kad M. Weberis savo “materialiuose” sociologiniuose tyrimuose nesivadovauja individualistine metodologija. Šie tyrimai yra makrosociologiniai, o juose pritaikomi teoriniai principai turi būti rekonstruoti nepriklausomai nuo M. Weberio programinių deklaracijų. Štai kaip šį M. Weberio skelbiamos metodologijos ir jo tyrimų praktikos konfliktą vaizduoja M. Ginsbergas: “Labai abejotina, ar Maxo Weberio ataskaita apie savo metodologiją iš viso atspindi metodus, kuriuos jis pats panaudoja tyrimuose. Savosiose kapitalizmo, stratifikacijos arba vergovės antikos pasaulyje analizėse jis niekur nesigilina į individų intencijas. Kadangi sociologija yra apibrėžta kaip socialinio elgesio supratimas arba interpretacija, atskleidžianti veikėjo prasmę arba intenciją, tai didžioji jo darbo dalis nėra sociologinė”¹¹. Sociologijos apibrėžimu, kurį mini M. Ginsbergas, prasideda M. Weberio “Ekonomika ir visuomenė”: sociologija yra “mokslas, kuris siekia interpretuodamas suprasti socialinę veiklą ir tokiu būdu priežastingai paaiškinti jos eigą ir jos pasekmes”¹². M. Ginsbergas konstruoja konceptualinį keblumą, kurį galėtume pavadinti “metodologinio individualizmo

* Autorius dėkoja Aleksandro fon Humboldto fondui (*Alexander von Humboldt-Stiftung*) už stipendiją stažuotei Manheimo universitete, kurios vienas iš vaisių yra šis straipsnis.

dilema”: jeigu “materialūs” ar konkretūs M. Weberio tyrimai gali būti laikomi sociologijos klasika, tai jo pateiktas sociologijos apibrėžimas yra netinkamas. Jeigu priimame weberiškąjį sociologijos apibrėžimą, tai prarandame teisę jo konkrečius (“materialius”) darbus vadinti sociologija. Visi tie M. Weberio interpretatoriai, kurie ieško M. Weberio sociologijos “teorinio branduolio” jo “materialioje sociologijoje”, pirmenybę teikia pirmajai dilemos alternatyvai.

Siame straipsnyje, pirma, bandysime metodologinio individualizmo dilemą sugriauti, parodydami, kad prieštaravimas tarp M. Weberio skelbiamų metodologinių principų ir jo tyrimų praktikos yra tik tariamas. Antra, pagrįsime tezę, kad W. Schluchterio nurodomų dviejų “prasiveržimų” pasekmėje M. Weberio “suprantančioji sociologija” savo galutinio pavidalo dar neįgyja. Paskutiniame savo veiklos dešimtmetyje vokiečių sociologas pradėjo savo “trečiąjį prasiveržimą”. Jis vedė į sociologinę veiklos teoriją ir liko neužbaigtas. Trečiasis straipsnyje sprendžiamas uždavinys yra šios M. Weberio veiklos teorijos rekonstrukcija, kritiškai įvertinant tyrinėtojų šioje srityje jau nuveiktą darbą. Pagaliau (ketvirta), metateoriškai aptarsime klausimą, ar trečiasis M. Weberio prasiveržimas gali būti užbaigtas taip, kad jo rezultatas būtų veiklos teorija, pasižyminti visais tais privalumais, kurių vokiečių sociologas iš tokios teorijos pageidavo.

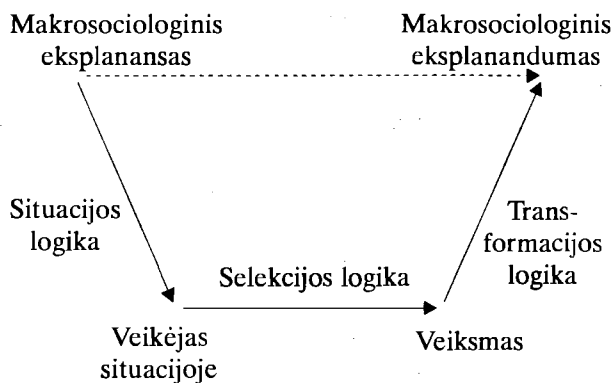
M. Ginsbergo konstrukciją galima sugriauti dviem argumentais. Pirma, analogišką keblumą, kurį pavadinysime “metodologinio kolektyvizmo” dilema, galima sukonstruoti ir “kolektyvistinės” makrosociologijos atveju. Pačią nuosekliausią “kolektyvistinę” sociologijos programą aptinkame E. Durkheimio “Sociologinio metodo taisyklėse”. Ryškiausiai šios programos pritaikymo pavyzdžiu tradiciškai laikomas garsusis prancūzų sociologo veikalas “Savižudybė”. Tačiau S. Lindenbergas neseniai parodė¹³, kad savo aiškinimuose E. Durkheimas neišsiverčia be tam tikrų psichologinių prielaidų apie žmogiškojo elgesio motyvus. Jeigu S. Lindenbergo analizė yra teisinga, tai gauname tokią dilemą: jeigu E. Durkheimio studija yra sociologinio tyrimo šedevras, tai jo sociologijos samprata nėra adekvati. Jeigu ta samprata yra adekvati, tai “Savižudybė” nėra sociologinis tyrimas.

Antra, savo programiniuose, metodologiniuose darbuose M. Weberis formuluoja idealaus, tobulo sociologinio aiškinimo programą, kurios realizavimas 100% konkrečiu atveju arba negalimas (bet ne dėl principinių, o dėl pragmatinių aplinkybių), arba netikslingas. Ta programa nužymėta jau anksčiau

cituo tame M. Weberio sociologijos apibrėžime. H. Esseris atkreipia dėmesį¹⁴, kad šis apibrėžimas pateikia tokio sociologinio aiškinimo, kuriame atskleidžiamas priežastinio dviejų ar daugiau makrosociologinių kintamųjų ryšio mikromechanizmas, schemą. Ta schema aptinkama visų “racionalaus pasirinkimo” orientacijos šalininkų, kurie šiuolaikinėje sociologijoje nuosekliausiai tęsia metodologinio individualizmo tradiciją¹⁵, darbuose. Šiuo požiūriu, sociologinį aiškinimą konstituoją 3 “žingsniai” arba “logikos”: situacijos logika, selekcijos logika ir transformacijos arba agregavimo logika. “Situacijos logika”, kurią metodologiškai aptarė dar K. R. Popperis¹⁶, yra perėjimas nuo makrosociologinio eksplanavimo į mikrolygmenį, kuriame tas eksplanansas yra išverčiamas į veiklos teorijos terminus. M. Weberis savo sociologijos apibrėžime tai vadina “interpretuojančiu supratimu”. “Suprasti” veikėjus – tai reiškia parodyti, ką tam tikri “objektyvūs”, statistiniais pasiskirstymais aprašomi makrosociologiniai ar kolektyviniai faktai jiems subjektyviai reiškė, sudarydami tam tikras pasirinkimo galimybes arba uždėdami tam tikrus apribojimus. Šito perėjimo rezultatas yra tam tikras situacijos vaizdas veikėjų sąmonėse. To vaizdo turinys, akumuliuotas veikėjų nuomonėse bei siekiuose, yra eksplanansas veikėjų pasirinkimams aiškinti. Šį aiškinimą, arba kitaip – veiksmo “selekcijos logiką”, M. Weberis mini, nurodydamas, kad “interpretuojančio supratimo” tąsa yra priežastinis “socialinės veiklos” aiškinimas¹⁷. “Selekcijos logika” sudaro sociologinio aiškinimo mikrolygmenį, kuriame operuojama veiklos teorijos terminais. Baigiamoji sociologinio aiškinimo grandis yra mikro-makro perėjimas arba “transformacijos (agregavimo) logika”, kurios turinį sudaro individualių pasirinkimų kolektyvinių pasekmių (jos gali būti ir visai priešingos veikėjų lūkesčiams) analizė. M. Weberis ją mini, nurodydamas, kad suprantančiosios sociologijos uždavinys yra ne tik “socialinės veiklos” “eigos”, bet ir jos “pasekmių” priežastinis aiškinimas¹⁸. Sociologinio aiškinimo, kaip makro-mikro-makro perėjimo sampratą, kurią M. Weberis pateikia “suprantančiosios sociologijos” apibrėžime, galima pavaizduoti schema (žr. 1 pav.).

Klasikinė makrosociologija, kuri siekia vienus kolektyvinius (sociologinius) faktus aiškinti vien kitais kolektyviniais faktais, operuoja lygmenyje, kurį schemeje nužymi punktyrinė linija. Tai ir M. Weberio daugelio konkrečių istorinės sociologijos tyrimų lygmuo. Pavyzdžiu gali būti istorikams gerai žinomas M. Weberio Romos imperijos žlugimo aiškinimas. “Imperijos iširimas buvo palaipsnio

1 pav.

mainų (*Verkehrs*) nykimo ir natūralinio ūkio plitimo būtina politinė pasekmė. Ji, iš esmės, reiškė tik tiek, kad dingo tas valdymo aparatas ir kartu piniginis ūkinis politinis antstatas, kuris nebuvo pritaikytas natūralinio ūkio bazei¹⁹. Šis aiškinimas formuluojamas vien makroskopinėmis struktūrinėmis sąvokomis. Tą patį galima pasakyti ir apie daugelį kitų vokiečio sociologo aiškinamųjų argumentų, nušviečiančių atskirus Vakarų bei kitų civilizacijų genėzės, struktūros ar dinamikos aspektus.

Tačiau tai nereiškia, kad A. Waltherio – M. Ginsbergo tezė (esą M. Weberio tyrimų praktika prieštarauja jo metodologiniams principams) yra teisinga. Taip pat ir “individualistinei” sociologijai sociologiniai (kolektyviniai) makrofaktai yra išeities taškas. Ir jos rėmuose priešastinių ryšių tarp tokių faktų paieškos bei hipotezių apie tokius ryšius pagrindimas kitais makrofaktais (pvz., lyginamuoju metodu, taikančiu J. St. Millio suformuluotas eliminacinės indukcijos taisykles) yra priimtina ir rekomenduojama procedūra. Ji skiriasi nuo klasikinės “kolektyvistinės” makrosociologijos tuo, kad pastaroji tuo sociologijos uždavinių sferą apriboja, išvelgdama “sociologinių faktų” mikroredukcijoje nepriimtina psichologizmą. O “individualistinė” sociologija makrotyrimą laiko minimalia programa, kurią įgyvendindama sociologija savo pažintinių galimybių dar neišsemia. Kita vertus, individualistinės metodologinės programos priėmimas dar nereiškia išipareigojimo ją įgyvendinti kiekvienu konkrečiu atveju.

Viena vertus, daugeliu atvejų bandymas ją įgyvendinti gali būti netikslingas. Į tai atkreipia dėmesį H. Esseris, nurodydamas²⁰, kad E. Durkheimo suformuluoti “sociologinio metodo” principai yra pakankamai efektyvūs ir adekvatūs, aiškinant sociologinius faktus, lokalizuotus visuomenėse, kuriose dominuoja segmentinė diferenciacija. Čia socialinės struktūros individualiems veikėjams palieka tokią siaurą (su tam tikromis išimtimis) pasirinkimo

erdvę, kad “agentūra” (angl. “agency”) gali būti be didesnių pažintinių nuostolių ignoruojama, o struktūros gali būti aiškinamos vien kitomis struktūromis. Būtent šia klasikinės sociologijos objekto ypatybe gali būti paiškintas dar T. Parsonso pastebėtas sociologijos klasikų “konvergencijos” faktas. Nors jie skelbė priešingas metodologines nuostatas ir rėmėsi nesuderinamomis filosofinėmis platformomis, jų materialių tyrimų praktika ir rezultatai daugeliu atžvilgiu galėjo “konverguoti”.

Kita vertus, tuo atveju, kai iš maksimalistinės, t.y. individualistinės tyrimų programos realizacijos galima tikėtis esminių pažintinių rezultatų, tokia realizacija gali būti negalima dėl problemų, kurias galima priskirti tyrimo pragmatikos ar net ekonomikos sričiai. “Individualistinei sociologijai”, siekiančiai makrokintamųjų ryšius paaiškinti “agentūriniais” mikromodeliais, tų modelių konstravimui bei empirinei kontrolei reikia naujų, papildomų duomenų apie tai, kokių savo veiklos situacijų pavidalu tipiškai veikėjai įsisąmonino struktūras. Kai tyrimo objektas yra lokalizuotas praeities visuomenėse, tokių duomenų neįmanoma gauti standartiniu šiuolaikinės empirinės sociologijos metodu (apklausomis), o istorinių šaltinių gali stigti arba jie gali būti nepakankamai reprezentatyvūs.

Padėtis dar labiau susikomplicuoja, jeigu aiškinimo objektas yra didelio masto (angl. *scope*) sociologiniai faktai, kuriems geriau tiktų “sociologinių megafaktų” pavadinimas²¹. Tokiu atveju galime kalbėti apie eksplanandumo masto ir aiškinimo gylio alternatyvą (*trade-off* prasme). Kuo mažesnis sociologinio aiškinimo eksplanandumo mastas, tuo mažiau komplikotas yra makrosociologinių hipotezių pagrindimas ir pagilinimas “agentūriniais” mikromodeliais, kurie atskleidžia priklausomų ir nepriklausomų kintamųjų ryšio kauzalius mikromechanizmus. Ir atvirkščiai.

M. Weberio konkrečių sociologinių tyrimų atveju paprastai turime reikalą su visomis trimis aplinkybėmis, dėl kurių individualistinio “agentūrinio” sociologinio aiškinimo idealo įgyvendinimas nėra epistemiškai deficitinis arba yra sunkiai įmanomas. Jo istorinių sociologinių tyrimų objektai dažniausiai yra lokalizuoti tolimesnės ar artimesnės praeities visuomenėse, kur dominuoja segmentinės socialinės stratifikacijos tipas. Šaltinių bazė, kuriais jie remiasi, nėra iš tolo negali lygintis su ta, kurią gali mobilizuoti sociologas, aiškinantis dabarties visuomenių “sociologinius faktus”. Ir pagaliau, kas svarbiausia, – M. Weberio keliamos problemos yra tokios įdomios dėl tos pačios priežasties, dėl kurios jų sprendimas, visiškai atitinkantis individualistinio “agentūrinio”

sociologinio aiškinimo idealą, yra sunkiai įgyvendinamas. Jis kelia klausimus, kurie savo mastu ne ką nusileidžia istorijos filosofų diskutuojamiems klausimams: kokios yra “Vakarų racionalizmo” atsiradimo priežastys? Kodėl tik Vakaruose atsirado “racionalus kapitalizmas”? Kodėl žlugo Romos imperija? Kodėl Senovės Indijoje išsivystė kastų sistema? Atsakymai į šiuos klausimus, aproksimuojantys jo metodologinį idealą, būtų istoriniai-genetiniai aiškinimai²², į kurių sudėtį įeitų dešimtys, jeigu ne šimtai agentūrinių mikromodelių. Ir tai turėtų būti ne elementarūs dviejų lygių modeliai, kurių principinę struktūrą vaizduoja aukščiau pateikta schema. Tokių modelių pakanka palyginti paprastų socialinės sąveikos sistemų sociologiniams faktams aiškinti. Sudėtingesniais atvejais individualistinis “agentūrinis” sociologinio aiškinimo idealas yra įgyvendinamas tik daugelio lygmenų (angl. *multilevel*) aiškinamaisiais modeliais²³. “Societalinio lygio” sociologiniai makrofaktai šiuo atveju aiškinami kaip organizacijų, bendruomenių ir pan. “elgesio” kolektyviniai efektai, tą “elgesį” savo ruožtu išvedant iš individualių veikėjų pasirinkimų.

Šios aplinkybės parodo, kodėl aiškinamieji argumentai, aptinkami M. Weberio istorinės sociologijos darbuose, dažnai yra makrosociologinio pobūdžio. Tačiau yra ir tokių, kuriuose individualistinis “agentūrinis” idealas yra aproksimuotas ar įgyvendintas. Toks yra M. Weberio pasiūlytas didesnio religijos gajumo JAV, palyginti su Vakarų Europos šalimis, aiškinimas. Kaip parodė M. Weberio argumentaciją šiame aiškinyje metodologiškai išanalizavęs R. Boudonas, ji atitinka visus individualistinio “agentūrinio” idealo reikalavimus ir gali būti tokio aiškinimo tipo etalonas²⁴. Su tam tikromis didelėmis išlygomis tą patį galima pasakyti ir apie M. Weberio argumentaciją, kuria jis pagrindžia savo garsiąją “protestantiškosios etikos tezė”²⁵. Tuose M. Weberio aiškinamuosiuose argumentuose, kurie turi istorinių-genetinių aiškinimų struktūrą, atskiros tokius aiškinimus sudarančios grandys neretai yra “agentūrinių” mikromodelių eskizai.

Pateiktų argumentų pakanka, kad įsitikintume, jog tezė, kad M. Weberio tyrimų praktika neatitinka jo metodologinių principų, yra klaidinga. Ši tezė neturi jokio pagrindo, jeigu ja norima pasakyti, kad M. Weberio tyrimų “praktika” yra “nesuderinama” arba “prieštarauja” jo metodologijai. Galima teigti tik tiek, kad “praktika” ne iki galo arba tik dalinai įgyvendina jo metodologinį idealą. Tačiau tai tipiška idealo ir tikrovės santykio situacija, kuri to idealo (priešingai, negu mano “individualistinės” sociologijos kritikai) negali diskredituoti.

Šis rezultatas implikuoja ir tam tikrą M. Weberio teorinio palikimo reikšmės vertinimą. Bandymus atrasti “weberišką” sociologijos “teorinį branduolį” jo “materialiųjų” sociologinių tyrimų potekstėje tenka pripažinti neperspektyviais. To branduolio reikia ieškoti tuose tekstuose, kuriuose pats M. Weberis bandė eksplicitiškai suformuluoti “suprantančiosios sociologijos” principus²⁶. Toks požiūris įgalina identifikuoti ir pagrindinę M. Weberio, kaip sociologijos teoretiko, problemą, spręstą paskutiniu jo kūrybinės veiklos dešimtmečiu.

W. Schluchterio nurodytais dviem “prasiveržimais” M. Weberio “sociologinės perspektyvos” tapimas anaipol nesibaigia. Esminis individualistinės “agentūrinės” sociologijos elementas yra veiklos teorija, pasižyminti aiškinamąja galia. Tokia teorija individualistinėje “agentūrinėje” sociologijoje yra būtina situacijos ir ypač selekcijos logikos kontekste. Įžvalga, kad eksplicitiška veiklos teorija yra būtinas individualistinės sociologijos komponentas, taip pat bandymas tokią teoriją sukurti, ir gali būti pavadinta “trečiuoju” Maxo Weberio “prasiveržimu”. To prasiveržimo pradžios dokumentas yra minėtasis²⁷ 1913 m. straipsnis “Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas”. Čia M. Weberis jau aiškiai įžvelgia, kad sociologijai reikalingas veiklos teorijos pamatas. Tačiau tokios teorijos kontūrai šiame tekste dar tik vos vos nužymėti. M. Weberis čia skiria objektyviai ir subjektyviai racionalią (*richtigkeitsrational*), tik subjektyviai racionalią (*subjektiv zweckrational*) ir iracionalią veiklą, kuri būna daugiau ar mažiau iracionali ir kartu – daugiau ar mažiau suprantama²⁸. M. Weberio veiklos teorijos kontūrai išryškėjo tik pirmajame “Ekonomikos ir visuomenės” skyriuje “Pagrindinės sociologijos sąvokos”, kurį jis parašė 1919-1920 metais. Vokiečių sociologo rezultatai šia tema glaustai išdėstyti antrame to skyriaus paragrafe ir yra visiems sociologams gerai žinomi kaip garsioji M. Weberio socialinio veiksmo tipologija, kurioje išskiriami keturi veiksmo tipai: tiksliai racionalus (*zweckrational*), vertybiškai racionalus (*wertrational*), afektyvus (*affektuell*) ir tradicinis (*traditional*).

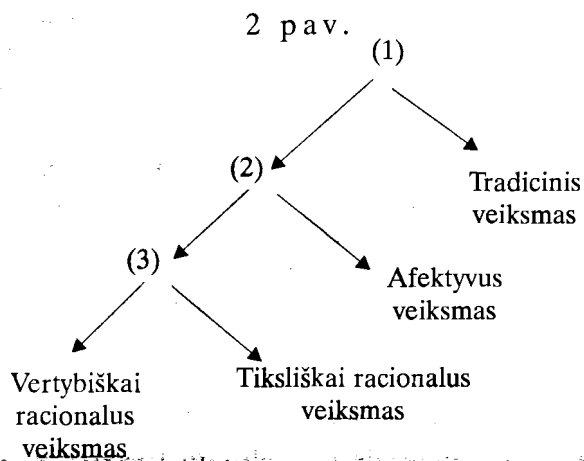
Paradoksalu, kad, nors šis M. Weberio teorinio palikimo fragmentas yra visuotinai žinomas, literatūroje pasigendame atsakymo į du esminius klausimus: kokią klasifikacijos principą M. Weberis taiko šioje veiksmo tipologijoje ir kokia yra M. Weberio veiksmo tipologijos paskirtis? Savąjį atsakymą į antrąjį klausimą jau nužymėjome, teigdami, kad tai yra *aiškinančiosios* veiklos teorijos eskizas. Toliau šį teiginį bandysime pagrįsti, taip pat parodyti, jog tik čia ginamas požiūris, kad “Ekonomikos ir visuomenės” pirmajame skyriuje

aptinkame ne tik veiksmo tipologiją, bet ir aiškinančiosios veiklos teorijos projektą bei eskizą, įgalina atsakyti ir į pirmąjį klausimą.

T. Parsonsas savo 6 arsiajame veikale “Socialinio veiksmo struktūra” teigė²⁹, kad M. Weberio veiksmų klasifikacija jokio vieningo pagrindo neturi, vadinasi, yra tik “klasifikacija” (kabutėse). “Afektyvus veiksmas”, T. Parsonso požiūriu, yra tik “rezidualinė (likutinė) kategorija” (*residual category*), neturinti pozityvaus apibrėžimo³⁰. “Tradicinis veiksmas”, T. Parsonso požiūriu, yra tas pats, kas yra “vertybiškai racionalus veiksmas”³¹. O “tiksliai racionalus” ir “vertybiškai racionalus” veiksmo perskyroje M. Weberis atplėšias vieną nuo kito ir atskirų veiksmo tipų pavidalu hipostazuojas tai, kas yra neatskiriami bet kokio racionalaus veiksmo aspektai: tikslus ir normas. T. Parsonso požiūriu, racionalių veiksmų, kurie būtų tikslingi, bet nebūtų normų kontroliuojami, arba netikslingų normų kontroliuojamų veiksmų negali būti.

Kitaip mano K. Allerbeckas ir W. Schluchteris. K. Allerbeckas bando rekonstruoti M. Weberio tipologijos logiką A. Schützo veiklos fenomenologijos idėjų pagrindu. K. Allerbecko nuomone³², M. Weberis savo tipologijoje tris kartus taiko dichotominės veiklos sąvokos dalybos principą: pirmiausiai jis atskiria nemotyvuotą (tradicinę) ir motyvuotą veiklą. Toliau motyvuota veikla yra suskirstoma į tokia, kuri turi tik “todėl, kad” (*weil-*) motyvus, ir tokia, kuri turi ir “todėl, kad” (*weil-*) ir “tam, kad” (*um-zu-*) motyvus A. Schützo prasme³³. Pirmajai perskyros daliai priklauso afektyvi veikla. Antroji skirstoma į tokia, kurioje “tam, kad” motyvuose skiriami tikslai ir priemonės (tiksliai racionalią), ir tokia, kurioje šios perskyros nėra (tai savitiksli arba vertybiškai racionaliai veikla). Tai galima pavaizduoti grafiškai (žr. 2 pav.).

K. Allerbecko pasiūlytai M. Weberio veiklos

tipologijos rekonstrukcijai galima pareikšti bent du priekaištus. Pirma, tradicinis veiksmas joje pavirsta “rezidualine kategorija” T. Parsonso prasme, t.y. vien neigimu apibrėžta sąvoka. Antra, taip rekonstruotomis sąvokomis pasidaro nebeįmanoma apibrėžti afektyvių ir tradicinių bendruomenių sąvokų, kurioms priklauso esminis vaidmuo weberiškojoje “socialinio pasaulio konstrukcijoje”, kaip ji dėstoma pirmame “Ekonomikos ir visuomenės” skyriuje. Socialinio veiksmo sąvokos pagrindu M. Weberis įveda socialinio ryšio (*soziale Beziehung*) sąvoką: socialinį ryšį sudaro bent dviejų veikėjų savo prasme vienas į kitą orientuoti socialiniai veiksmai. Priklausomai nuo tos prasmės pobūdžio, socialiniai ryšiai skirstomi į tris pagrindinius tipus: konfliktą (*Kampf*), bendruomenę (*Vergemeinschaftung*), asociaciją (*Vergesellschaftung*)³⁴. Būdamas nuoseklus, K. Allerbeckas turėtų priimti ne tik A. Schützo pateiktą M. Weberio “socialinio veiksmo”, bet ir “socialinio ryšio” sąvokos interpretaciją. Anot A. Schützo, mažų mažiausiai dviejų veikėjų socialinis ryšys egzistuoja, jeigu vieno jo “tam, kad” motyvai yra kito veikėjo veiklos “todėl, kad” motyvai, ir atvirkščiai. K. Allerbecko rekonstrukcijoje tradiciniai ir afektyvūs veiksmai “todėl, kad” motyvų neturi. Išėity, kad tarp tradiciškai ir afektyviai veikiančių veikėjų jokių socialinių ryšių negali būti. Pvz., ryšio, kuris sieja įsimylėjęlius, negalėtume vadinti *socialiniu* ryšiu.

Šių keblumų išvengiama W. Schluchterio rekonstrukcijoje³⁵, kurią priima taip pat ir J. Habermas³⁶. Rekonstrukcijos pagrindinė idėja yra ta, kad veikloje galima išskirti keturis aspektus (tikslą, priemones, vertybes, pasekmes), kurie gali būti sąmonės ir racionalios kontrolės objektas. Tiksliai racionalioje veikloje veikloje sąmoningai pasveriami ir racionaliai kalkuliuojami visi keturi aspektai. Likusius veiklos tipus galima interpretuoti kaip deficitinius tiksliai racionalios veiklosodus. Tai veikla, kuriai šio ar to trūksta, kad būtų 100% racionaliai (tokia yra tiksliai racionaliai veikla). Vertybiškai racionalioje veikloje ignoruojamos užsibrėžtų tikslų pasiekimo šalutinės pasekmės arba, kitaip, “kaina”. Taip jie virsta besąlygiškais, bet kuria kaina siekiamais tikslais. Aistrų protrūkiai, pasireiškiantys afektyviais veiksmais, tiek “aptemdo” veikėjo sąmonę, kad jis ne tik nebegalvoja apie pasekmes, bet ir “pamiršta” savo vertybinius ir normatyvinius įsipareigojimus ar įsitikinimus. Tradiciškai veikiančio veikėjo sąmonės laukas susiaurėja tiek, kad jis išsąmonina tik “čia ir dabar” kartojamo judesio eigą, nebegalvodamas apie tą situaciją ateityje (tikslą), kuriai įgyvendinti jo dabar mechaniškai kartojami judesiai yra prie-

monė. Gauname mažėjančio veiklos racionalumo skalę. Ją galima pavaizduoti grafiškai (žr. 3 pav.). Schemoje “+” reiškia racionalią, sąmoningą kontrolę, “-” – jos nebuvimą.

3 pav.

<i>Racionalios kontrolės objektas</i>	<i>Priemonės</i>	<i>Tikslas</i>	<i>Vertybė</i>	<i>Pasekmė</i>
<i>Veiksmo tipas</i>				
Tiksliai racionalus	+	+	+	+
Vertybiškai racionalus	+	+	+	-
Afektyvus	+	+	-	-
Tradicinis	+	-	-	-

Pagrindinė (tačiau lemtinga) W. Schluchterio interpretacijos yda – nesiskaitymas su paties M. Weberio pirmajame “Ekonomikos ir visuomenės” skyriuje pateikta “tiksliai racionalaus” veiksmo charakteristika. W. Schluchteris tęsia tą M. Weberio interpretacijos tradiciją, kurią pradėjo T. Parsonsas³⁷, “tiksliai racionalią” veiklą, M. Weberio aptariamą pirmame “Ekonomikos ir visuomenės” skyriuje, sutapatindamas su “atsakomybės etikos” (*Verantwortungsethik*) motyvuota veikla, apie kurią M. Weberis rašo savo darbe “Politika kaip profesinis pašaukimas”³⁸. Tokią veiklą jis priešina “nusistatymo” arba “jausmo” etikos (*Gesinnungsethik*) motyvuotai veiklai. “Nusistatymo etika” besivadovaujančios veiklos “Politikoje kaip profesiniame pašaukime” identifikacija su “vertybiškai racionalia veikla” pirmojo “Ekonomikos ir visuomenės” skyriaus antrame paragrafe jokių prieštaravimų nekelia. Tuo tarpu “tiksliai racionalios veiklos” sutapatinimas su “atsakomybės etika” besivadovaujančia veikla yra neadekvatus. “Atsakomybės etika” besivadovaujanti veikla yra tam tikras mišrus, negrynas veiklos tipas, užimantis tarpinę padėtį tarp “tiksliai racionalios” ir “vertybiškai racionalios” veiklos. “Tiksliai racionalios veiklos” kaip “grynojo tipo” atveju M. Weberis aiškiai ir vienareikšmiškai nurodo, kad vertybės ar normos nepriklauso jos konstituciniams požymiams: “Tarpusavyje konkuruojančius ir susiduriančius tikslus veikėjas gali surikiuoti skalėje, traktuodamas juos kaip subjektyvius poreikius, sąmoningai *pasverdama* jų svarbą be jokios vertybiškai racionalios orientacijos į “priesakus” ar “reikalavimus”. Po to jis gali taip nukreipti savo veiklą, kad tie poreikiai pagal išgales būtų eilės tvarka patenkinti (“ribinio naudingumo” principas)”³⁹. Priešingai negu manė T. Parsonsas, M. Weberio tiksliai racionalaus veiksmo sąvoka yra grynai “utilitaristinė” (T. Parsonso prasme).

Būtent grynai tiksliai racionaliai veiklai M. Weberis teikė metodinę (nors ir ne ontinę) pirmenybę sociologiniuose aiškinimuose, kurie įgyvendina individualistinį “agentūrinį” idealą. “Ontinė” tiksliai racionalios veiklos pirmenybė reikštų, kad ji yra empiriškai dominuojantis (“medianinis”) tipas. Vokiečių sociologas manė, kad taip nėra, bet rekomendavo kiekvienu konkrečiu atveju veikėjų motyvų “interpretuojantį supratimą” pradėti hipoteze, kad turime reikalą su maksimaliai racionaliai (pagal “ribinio naudingumo” principą) savo veiksmus pasirenkančiais veikėjais⁴⁰. Tik tai hipotezei nepasitvirtinus, M. Weberio “įtarimo euristika”⁴¹ leido pereiti prie faktorių, ribojusių veikėjų racionalumą arba kompensavusių to racionalumo ribotumą, paieškų.

Euristinę pirmenybę grynai tiksliai racionaliai veiklai M. Weberio akyse užtikrino tai, kad ji buvo teorijos, turinčios aiškinamąją galią, objektas. Tai ribinio naudingumo teorija, kuria nuo 1870 metais įvykusios “maržinalistinės revoliucijos” rėmėsi mikroekonominė teorija. Tai, kad ribinio naudingumo teorija yra aiškinamąją galią turinti teorija, reiškia, kad į jos sudėtį įeina nomologiniai teiginiai, kurie iš duotų pradinių sąlygų (veikėjo resursų ir poreikių aprašymų) leidžia išvesti aprašymą veiksmo, kurį pasirinks visiškai arba tobulai racionalus veikėjas. To racionalumo tobulumas reiškia, kad veikėjas be jokių “informacijos kaštų” disponuoja visapusiška ir tikslia informacija apie savo pasirinkimo situaciją, gali momentaliai atlikti visus skaičiavimus ir naudos palyginimus, žaibiškai reaguodamas į menkiausius lyginamųjų kaštų pasikeitimus. Šia veiklos teorija ligi šiol naudojasi neoklasikinė mikroekonomika, aiškindama pasirinkimus pirkėjų ir pardavėjų rinkoje bei tų pasirinkimų kolektyvines makropasekmes rinkoje – kainodarą. Nuo pat savo atsiradimo ribinio naudingumo teorija – kaip *empirinė* teorija – buvo aršios kritikos objektas. Argi nėra akivaizdu, kad jos prielaidos yra “empiriškai” ar “psichologiškai” neadekvačios arba “nerealistiškos”? Šios teorijos kritikai nepaliovė kartoti, kad pagal jos dėsnius “realūs” žmogiškieji veikėjai elgiasi tam tikrose išimtinėse situacijose. Todėl jos empirinė apimtis (aibė situacijų, kuriose veikėjai elgiasi pagal ribinio naudingumo teorijos dėsnius) yra labai siaura, jeigu ne visiškai tuščia.

M. Weberio, kaip veiklos teoretiko, tikslus ir rezultatus⁴² galime teisingai suprasti tik šių metodologinių diskusijų fone⁴³. Veiklos teorija, pranokstanti “ribinio naudingumo” teoriją savo apimtimi ir aiškinamąją galią, tačiau nenusileidžianti jai savo aiškinamąją galią, yra tas tikslas, į kurį M. Weberis veržėsi

savo “trečiojo prasiveržimo” metu. Tokia teorija skirta panaudoti “situacijos logikos” ir “selekcijos logikos” kontekste. M. Weberio požiūriu, be jos individualistinė “agentūrinė” suprantančiosios sociologijos programa gali būti įgyvendinta tik tradicinių ekonominės teorijos rėmų ribose. M. Weberio pastangų šia kryptimi rezultatai, žinomi “veiklos tipologijos” vardu, iš tikrųjų yra daugiau nei vien tipologija. Tai yra M. Weberio konstruotos “realistinės” “riboto racionalumo” (angl. *bounded rationality*) teorijos eskizas, kuriame specifikuojami tokios teorijos kintamieji. Labai iškalbingi šiuo atžvilgiu yra ir M. Weberio tiksliai racionalios veiklos sampratos skirtumai, kuriais ji pasižymi, lyginant su ortodoksalia ribinio naudingumo teorija. Vertinant šiuolaikinės sprendimų teorijos (angl. *decision theory*) požiūriu, ribinio naudingumo teorija buvo veikėjo, veikiančio tikrumo situacijoje (angl. *under certainty*), racionalaus pasirinkimo teorija. Šiuolaikinės sprendimų teorijos dėmesio centre yra pasirinkimas rizikos situacijoje (angl. *decision under risk*), o pasirinkimas tikrumo situacijoje traktuojamas kaip ribinis pasirinkimo rizikos situacijoje atvejis⁴⁴. Tokioje teorijoje, kuri dar vadinama “laukiamosios naudos” (angl. *expected utility*) teorijos vardu, bandoma praplėsti tiksliai racionalaus veiksmo teorijos apimtį, – nors savo prielaidų “realizmu” racionalaus rizikingo pasirinkimo teorija nedaug tepranoksta savo pirmtakę. Būtent toks grynai tiksliai racionalaus veiksmo teorijos apimtį praplėtimas jau anticipuotas M. Weberio samprotavimuose tiksliai racionalios socialinės veiklos temomis. M. Weberis beveik visada operuoja “veiklos šansų” (*Chancen*) sąvoka⁴⁵, kartu suponuodamas, kad kalbama apie veikėją, kuris renkasi rizikos ar netikrumo situacijoje.

Kintamieji, kuriais operuoja abu – ir senasis (ribinio naudingumo teorija), ir naujasis (laukiamosios vertės teorija) – tiksliai racionalaus pasirinkimo teorijos variantai, yra veikėjo galimybės (angl. *opportunity*) (G), tikslai (T)⁴⁶, lūkesčiai (L). Veiksmo pasirinkimas (V) šioje teorijoje suprantamas kaip galimybių, tikslų ir lūkesčių funkcija: $V=f(G,T,L)$. Pagrindinę šios teorijos idėją J. Elsteris iliustruoja tokiu palyginimu⁴⁷ (žr. 4 pav.): įsivaizduokime srau-

lą, kurį sudaro visos logiškai galimos tam tikro veikėjo galimybės (jų toli gražu neišsemia pačios drąsiausios veikėjo fantazijos). Tas srautas praeina per du filtrus. Pirmąjį filtrą sudaro visokiausi apribojimai (angl. *constraint*); tai gamtos dėsniai, institucinės taisyklės, veikėjo kontroliuojami resursai). Iš logiškai galimų veikėjo pasirinkimų aibės apribojimai “išfiltruoja” faktiškai galimų pasirinkimų aibę (angl. *feasible set*). Antrąjį filtrą sudaro veikėjo lūkesčiai ir tikslai. Tai, kas “išsifiltruoja” per šį antrąjį filtrą, ir yra racionalus veikėjo pasirinkimas.

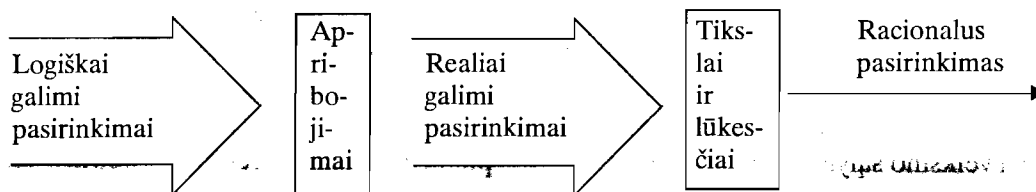
Veiksmo teorija, savo apimtimi ir realizmu pranokstanti racionalaus pasirinkimo teoriją, turi atsižvelgti į įtaką, kurią veiksmo pasirinkimui daro kiti kintamieji arba faktoriai (statistinė kovarijuojančių kintamųjų klasterių prasme), apribodami veikėjo racionalumą arba jį atstodami (pvz., tada, kai visų pasirinkimo galimybių analizė ir palyginimas pranoksta pažintines veikėjo išgales). Tai veikėjo vertybiniai arba normatyviniai įsipareigojimai (N), įpročiai (I) ir afektai (A). Weberiškoje veiklos teorijoje veikla būtų veikėjo galimybių, tikslų, lūkesčių, normatyvinių įsipareigojimų, įpročių ir afektų funkcija: $V=f(G,T,L,N,I,A)$. Visi kintamieji funkcijos argumente gali varijuoti nepriklausomai vienas nuo kito. Visi jie, išskyrus G, gali įgyti nulinę reikšmę: kol veikėjas lieka veikėju, t.y. lieka gyvas, jis tebeturi M. Heideggerio taip pavadintą “absoliučią galimybę” – mirtį. Tais atvejais, kai visi likusieji kintamieji, išskyrus G ir dar vieną arba du (tiksliai racionalios veiklos atveju) turi nulinę reikšmę, turime reikalą su M. Weberio apibūdintais “gryniaisiais” (*reine*), idealiaisiais arba ribiniais veiksmo tipais. Tai

- (1) tiksliai racionalus veiksmas: $V=f(G,T,L)$;
- (2) materialiai racionalus veiksmas: $V=f(G,N)$;
- (3) tradicinis veiksmas: $V=(G,I)$;
- (4) afektyvus veiksmas: $V=(G,A)$.

Be šių “grynųjų” veiksmo tipų kombinaciniu požiūriu yra galimi dar 11 “mišriųjų tipų”⁴⁸. Tai

- (5) $V=f(G,T,L,N,I,A)$; (6) $V=f(G,T,L,N,I)$; (7) $V=f(G,T,L,N,A)$; (8) $V=f(G,T,L,N)$; (9) $V=f(G,T,L,I,A)$; (10) $V=f(G,T,L,I)$; (11) $V=f(G,T,L,A)$; (12) $V=f(G,N,I,A)$; (13) $V=f(G,N,I)$; (14) $V=f(G,N,A)$.

4 pav.

Pasiūlytos M. Weberio veiksmo teorijos rekonstrukcijos lyginamasis privalumas (lyginant su K. Allerbecko ir W. Schluchterio rekonstrukcijomis) yra tas, kad ji vienintelė gali atsižvelgti į M. Weberio nurodymus, kad „gryniesiems tipai“ yra beveik nepasitaikantis atvejis „tikrovėje“, kur dominuoja mišrūs, pereinamieji tipai. Kai M. Weberis teigia, kad „pasirinkimas tarp konkuruojančių ir susiduriančių tikslų bei pasekmių savo ruožtu gali būti *vertybiškai* racionalus: tokiu atveju veiksmas yra tiksliai racionalus tik savo priemonėmis“⁴⁹, tai jis turi omenyje (8) tipą. „Kai afektyviai sąlygota veikla įgyja sąmoningos iškvėtos pavidalą, susiduriame su sublimacija: ji dažniausiai (ne visada) jau yra kelyje į „vertybinę racionalizaciją“, į tikslingą veiklą arba jas abi“⁵⁰. Šiame sakinyje Weberis kalba apie (14), (11), (7) tipus. Kai jis teigia, kad „galima skirtingu laipsniu ir skirtinga prasme sąmoningai laikytis prisirišus prie to, kas įprasta“⁵¹, jis aiškiai turi omenyje (13) atvejį. Apie grynai tradicinį veiksmą (3) M. Weberis sako, kad „jis priklauso sistematiškai tik kaip ribinis atvejis“⁵². To jis negalėtų pasakyti apie (5), (6), (10) atvejus. Būtent juos M. Weberis ir turi omenyje, kai teigia: „*reali* veikla didžiojoje daugumoje atvejų vyksta taip, kad jos „subjektyvi“ prasmė yra miglotai pusiau įsisąmoninama arba neįsisąmoninama“⁵³.

Pasiūlytos M. Weberio veiklos teorijos rekonstrukcijos rėmuose galima teisingai interpretuoti ir tuos atvejus, dėl kurių kitose interpretacijose nuolat išskyla nesusipratimų. „Atsakomybės etika“ besivadovaujanti veikla, kurią T. Parsonsas ir W. Schluchteris klaidingai identifikuoja su „tiksliai racionalia“ veikla, iš tikrųjų turi būti identifikuota su (8) ir (9) „mišriu“ tipu. Galima išskirti taip pat ir dvi „nusistatymo etika“ besivadovaujančios veiklos atmainas. Tai (2) ir (14) veiksmo tipai. Neaiškumai M. Weberio tradicinės veiklos sampratoje, kurie T. Parsonsui davė dingstį paskelbti tradicinę veiklą vertybiškai racionalios, o galiausiai – „racionalios“ jo paties prasme veiklos atmaina, – gali būti išskaidyti, atskyrus grynai tradicinę veiklą (3) ir mišrųjį tipą (13). Pastaruoju atveju susiduriame su veikla, kuri, tapusi įpročiu, yra tuo pat metu sakralizuojama arba ritualizuojama.

M. Weberio „trečiojo prasiveržimo“ kryptis pakankamai aiškiai užryškėja jo paliktuose tekstuose. Jo galutinis tikslas yra veiklos teorija, pasižyminti aiškinamąja galia. Tačiau tas tikslas M. Weberio liko nepasiektas. Veiklos teorija, kuri galėtų būti taikoma situacijos arba selekcijos logikoje, turi formuluoti bent vieną veiklos dėsnį, kuriam būtų subsumuojami veiksmo sąlygų ir pasirinkimų ryšiai.

Tokį dėsnį aptinkame ir *sėnojoje*, ir naujojoje tikslingai racionalios veiklos teorijoje. Ribinio naudingumo teorijoje tai yra vadinamieji Gosseno dėsniai. Svarbiausias jų yra antrasis: racionalus veikėjas pasirenka tą veiksmą, kuriuo jis išlygina visų savo kontroliuojamų resursų panaudojimo ribinę naudą. Šiuolaikinėje sprendimų teorijoje tai yra vadinamoji Bayeso taisyklė: racionalus veikėjas maksimizuoja laukiamąją naudą. M. Weberis savajame veiklos teorijos fragmente nurodo kintamuosius, kurie turėtų įeiti į veiklos teorijos, pranašesnės už racionalios veiklos teoriją, dėsnio ar dėsnų sudėtį. Tačiau formuluočių, kurios specifiškai ryšių tarp šių kintamųjų pobūdį, nerandame⁵⁴. Kalbant J. Elsterio modelio terminais, tokios teorijos dėsniai turėtų apibrėžti, kokiomis sąlygomis vertybiniai ar normatyviniai lūkesčiai, įpročiai ir afektai papildo arba atstoja „antrąjį filtrą“, veikiantį pagal Bayeso taisyklę. Kol tai nėra padaryta, M. Weberio veiklos teorija (ir į ją panašios sociologinės veiklos teorijos) yra „platėsnės“ ir „realistiškėsnės“ už racionalios veiklos teoriją tik kaip klasifikacinės schemos, bet ne kaip aiškinamąją galią turinčios teorijos.

Lieka apsvaistyti klausimą, ar M. Weberio „trečiasis prasiveržimas“ iš viso gali būti sėkmingai užbaigtas. Racionalios veiklos teoriją per „siaura“ ir „nerealistiška“ laiko ne vien sociologai, bet ir psichologai. Jų darbuose aptiksime išpūdingą vadinamųjų „racionalaus pasirinkimo anomalijų“ katalogą. Tai aprašymai eksperimentų ir paradoksų⁵⁵, kurie rodo, kad daugelyje situacijų žmonės renkasi nemaksimizuodami laukiamosios naudos. Psichologai irgi ieško „platesnės“ ir „realistiškesnės“ veiklos teorijos. Tačiau M. Weberis (kaip ir dauguma „agentūrinių“ sociologų po jo) psichologinių žmogiškojo elgesio teorijų importą laiko metodologiškai neleistinu psichologizmu. Jis ne kartą nurodė, kad suprantančiąją sociologiją laiko visiškai nepriklausoma nuo psichologijos disciplina⁵⁶. Straipsnyje „Ribinio naudingumo teorija ir „pagrindinis psichofizikos dėsnis““ jis kritikuoja Lujo Brentano hipotezę, kad ribinio naudingumo teoriją galima išvesti iš „tam tikrų bendrų eksperimentinės psichologijos teiginių“⁵⁷. M. Weberis teigia, kad ir psichologijos, ir racionalios veiklos teorijos (ribinio naudingumo teorijos) išeities taškas yra kasdienė patirtis. Jos turinį akumuliuoja „liaudies psichologija“ (angl. „folk psychology“). Tai psichologinės žinios apie žmones, įeinančios į kiekvieno socialinio gyvenimo dalyvio „parankinę žinių atsargą“. Jomis naudojames, aiškindami ir numatydami socialinių interakcijų partnerių veiklą, taip pat ir savo pačių elgseną. Turėdamos bendrą išeities tašką,

psichologija ir racionalios veiklos teorija “kasdienę patirtį “įveikia” arba “sublimuoja” skirtingais būdais ir skirtingomis kryptimis. Ribinio naudingumo teorija, kaip ir kiekviena ekonominė “teorija”, tai daro ne psichologijos būdu bei kryptimi, tačiau stačiai priešingai”⁵⁸.

Galime suformuluoti dilemą, kurią pavadinsime weberiška sociologinės veiklos teorijos dilema: jeigu sociologija remiasi tokia sociologine veiklos teorija, kuri yra platesnė ir realistiškesnė už racionalios veiklos teoriją, tai tokia teorija tėra klasiifkacinė schema, nepajėgianti suformuluoti jokių nomologinių hipotezių ir todėl neturinti aiškinamosios galios. Jeigu sociologija ieško veiklos ar elgesio teorijos, kuri būtų ne tik realistiškesnė ir platesnė už racionalios veiklos teoriją, bet ir turėtų didesnę aiškinamąją galią, tai tokią teoriją galima tikėtis rasti tik psichologijoje⁵⁹. Tačiau tai reiškia atsisakyti *sociologinės* veiklos teorijos sukūrimo programos, taip pat antipsichologistinių sociologijos autonomijos užmojų.

Su tokia dilema susiduria *kiekviena* “agentūrinės” pakraipos sociologinė teorija, jeigu ji siekia patenkinti *visas* žemiau nurodytas adekvatumo sąlygas:

(1) pranokti realizmu, apimtimi bei aiškinamąja galia tikslingai racionalios veiklos teoriją;

(2) būti nepriklausoma nuo psichologijos mokslo;

(3) taikyti tas pačias kategorijas, kurios būdingos “liaudies psichologijai” (kasdienei patirčiai).

Konstatavus, kad weberiškoji sociologinės veiklos teorijos sukūrimo programa negali būti įgyvendinta, iškyla klausimas apie “kainą”, kurią reikia sumokėti, kad būtų užbaigtas “trečiasis” M. Weberio prasiveržimas. Tai klausimas: kurios adekvatumo sąlygos galime atsisakyti su mažiausiais nuostoliais “suprantančiosios sociologijos” projektui?

Trečioji sąlyga sutampa su tuo reikalavimu socialinių teorijų konstruktams, kurį Alfredas Schütz vadino “adekvatumo postulatu”: “Kiekvienas terminas žmonių veiklos moksliniame modelyje turi būti sukonstruotas taip, kad žmogaus veiksmas gyvenimo pasaulyje, atliktas tuo būdu, kurį nurodo tipiškas konstruktas, būtų suprantamas tiek pačiam veikėjui, tiek jo aplinkiniams kasdienio gyvenimo sveiko proto interpretacijos požiūriu. Šio postulato vykdymas garantuoja visuomenės mokslininko konstruktų atitikimą socialinės tikrovės patyrimo sveiko proto konstruktams”⁶⁰. Būtent šią sąlygą M. Weberis akcentavo, pavadindamas savo sociologinio aiškinimo koncepciją “*suprantančiosios* sociologijos” vardu. Tad šios adekvatumo sąlygos “auka” yra mažiausiai priimtina.

Lieka pasirinkimas tarp psichologinių veiklos teorijų ir racionalaus veiksmo teorijos. Pastarojo pasirinkimo naudai galima pateikti tokį argumentą: tos psichologinės teorijos, kurios patenkina trečiąją adekvatumo sąlygą, savo aiškinamąją galią ir apimtimi racionalios veiklos teorijos iš esmės nepranoksta. Pranašesnė už racionalios veiklos teoriją būtų tik psichologinė teorija, pažeidžianti trečiąją adekvatumo sąlygą⁶¹. Racionalios veiklos teorija, būdama “formalizuota liaudies psichologija”, tos sąlygos nepažeidžia⁶². Būtent ji ir gali būti rekomenduota “agentūrinei”, individualistinei ir suprantančiajai sociologijai kaip situacijos logikos bei veiksmo selekcijos logikos pagrindas. Tą pasirinkimą galima pagrįsti ir nuodugniau, smulkiau aptariant psichologinės veiklos teorijos pasirinkimo minusus, taip pat klausimą, ar racionalios veiklos teorijos apimtis tikrai yra tokia siaura, kad ji gali patenkinti tik ekonominės teorijos poreikius. Tačiau tai būtų jau kito darbo uždavinys.

Išnašos

¹ Žr.: Schluchter W. *Religion und Lebensführung*, Bd. 1, Fr. a. M.: Suhrkamp, 1991, s. 40 - 52.

² Weber M. Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie (1903 - 1906); jo paties: Die “Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis (1904); jo paties: Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik (1906); R. Stammers “Überwindung” der materialistischen Geschichtsauffassung (1907). Visi jie pakartotinai paskelbti M. Weberio mokslo teorijos raštų rinktinėje: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 7. Aufl., Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1988.

³ Schluchter W. *Religion und Lebensführung*, Bd. 1, s. 102 - 103.

⁴ *Ibidem*, s. 26, 107.

⁵ Žr. visų pirma: Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen religiöser Weltablehnung. In: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 9. Aufl., Bd. 1, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1988, s. 536 - 573.

⁶ Žr.: Schluchter W. *Religion und Lebensführung*, Bd. 1, s. 107 - 108.

⁷ Žr. Weber M. Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. In: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, s. 427 - 474.

⁸ Žr. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, 5 Aufl., Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1985, s. 1 - 30.

- ⁹ Apie šio principo reikšmę ir galimas interpretacijas žr.: Popper K. R. *Istoricizmo skurdas*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 146 - 159; Danto A. C. *Methodological Individualism*. In: *Modes of Individualism and Collectivism*, Aldershot: Edward Elgar, 1992, p. 312 - 337; Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal*, Uppsala, 1987.
- ¹⁰ Žr. Walther A. Max Weber als Soziologe. - *Jahrbuch für Soziologie*, 1926, Bd. 2, s. 45 - 52. Naujesnėje literatūroje taip mano: Andreski S. *Method and Substantive Theory in Max Weber*. In: *The Protestant Ethic and Modernization. A Comparative View*, N. Y. & L.: Basic Books, 1968, p. 46 - 63; Fullbrock M. Max Weber's "Interpretive Sociology": a Comparison of Conception and Practice. - *British Journal of Sociology*, 1978, Vol. 29, Nr. 1, p. 71 - 82; Turner B. S. *The Structuralist Critique of Max Weber Sociology*. - *The British Journal of Sociology*, 1977, Vol. 28, p. 9 - 10; Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal*, Uppsala, 1987, p. 151 - 157.
- ¹¹ Ginsberg M. *Essays in Sociology and Social Psychology*, Harmondsworth: Penguin, 1968. Cit. pagal: Udehn L. *Methodological Individualism*, N: 77.
- ¹² Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 1.
- ¹³ Žr.: Lindenberg S. Three Psychological Theories of Classical Sociologist. - *Mens en Maatschappij*, 1975, Vol. 50, p. 133 - 153; jo paties: Zur Kritik an Durkheims Programm für die Soziologie. - *Zeitschrift für Soziologie*, 1983, Vol. 12, s. 139 - 151.
- ¹⁴ Žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*, 2. durchges. Aufl., Frankfurt a. M., New York: Campus, 1996, s. 3 - 6.
- ¹⁵ Ji aprašyta taip pat šiame "Sociologijos" numeryje skelbiamame H. Esserio straipsnyje "Ar žlunga "sociologinis metodas" (6 sk.). Žr. taip pat: Boudon R. *The Individualistic Tradition in Sociology*. In: *The Micro-Macro Link*, Berkeley etc.: University of California Press, 1987, p. 46 - 49; Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*, Cambridge (Mass) & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, p. 1 - 23.
- ¹⁶ Žr.: Popper K. R. *Istoricizmo skurdas*, p. 164 - 169.
- ¹⁷ Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 1.
- ¹⁸ Žr.: Ibidem.
- ¹⁹ Weber M. Die sozialen Gründen des Untergangs der antiken Kultur. In: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen: Paul Siebeck, 1924, s. 308.
- ²⁰ Žr. H. Esserio straipsnį, skelbiamą šiame "Sociologijos" numeryje. Žr. taip pat: Esser H. *Methodische Konsequenzen gesellschaftlicher Differenzierung*. - *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 8, Hf. 1, s. 14 - 27.
- ²¹ Plg. Collins R. *On the Microfoundations of Macrosociology*. - *American Journal of Sociology*, 1981, Vol. 86, Nr. 5, p. 984 - 1014.
- ²² Žr.: Norkus Z. *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, p. 186 - 187.
- ²³ Žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*, s. 112 - 118.
- ²⁴ Žr.: Boudon R. *The Individualistic Tradition in Sociology*, p. 46 - 49.
- ²⁵ Žr.: Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Mass. and London: The Belknap Press, 1990, p. 6 - 10.
- ²⁶ Žr. išnašas Nr. 7 ir 8.
- ²⁷ Žr. išnašą Nr. 7.
- ²⁸ Žr. Weber M. *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*, s. 433 - 434.
- ²⁹ Žr. Parsons T. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, Glencoe: The Free Press, 1968 (pirmas leidimas - 1973), Vol. 2, p. 640 - 649. 18-as šio veikalo skyrius išverstas į lietuvių kalbą. Žr.: Parsonsas T. *Socialinio veiksmo struktūra*. XVIII skyrius. Empiriškai pagrįstos išvados. - *Sociologija*. Mintis ir veiksmai, 1997 (1), p. 32 - 46. Iš anglų kalbos vertė A. Valantiejus. Sistemingą T. Parsonso pasiūlytos M. Weberio sociologijos interpretacijos kritiką žr.: Cohen J., Hazelrigg L., Pope W. *De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons Interpretation of Weber's Sociology*. - *American Sociological Review*, 1975, Vol. 40, Nr. 2, p. 229 - 241; Pope W., Cohen J., Hazelrigg L. *On the Divergence of Weber and Durkheim: A Critique of Parsons Convergence Thesis*. - *American Sociological Review*, 1975, Vol. 40, Nr. 4, p. 417 - 427.
- ³⁰ Žr. Ibidem, p. 648.
- ³¹ Žr. Ibidem, p. 746 - 747.
- ³² Žr.: Allerbeck K. *Zur formalen Struktur einiger Kategorien der verstehenden Soziologie*. - *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1982, Jg. 34, s. 672 - 673.
- ³³ Žr.: Schütz A. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Wien: Springer, 1932.
- ³⁴ Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 13 - 14.
- ³⁵ Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidental Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1979, s. 191 - 192.
- ³⁶ Žr.: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*, 4. Aufl., Fr. a. M.: Suhrkamp, 1988, Bd. 1, s. 380 - 381.
- ³⁷ Žr.: Parsons T. *The Structure of Social Action*, Vol. 2, p. 643 - 645.
- ³⁸ Žr.: Weber M. *Politika kaip profesinis pašaukimas*. - *Politologija*, 1989, T. 2, p. 55 - 56.
- ³⁹ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 13.
- ⁴⁰ Žr., pvz.: Ibidem, s. 10.
- ⁴¹ Plg. Norkus Z. *Įtarimo menas, arba veiksmy supratimo euristikos pradmenys*. - *Problemos*, 1996, Nr. 49, p. 27 - 44.
- ⁴² Nevalia pamiřsti, kad M. Weberio mokslinė specialybė (vok. *Fach*) buvo ekonomika, kuri tada vokiškai vadinosi *Nationalökonomie*.
- ⁴³ Žr., pvz.: Stigler G. J. *Essays in the History of Economics*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1965, p. 66 - 155; Veblen T. *The Place of Science in Modern Civilization*, N. Y.: Russell & Russell, 1961, p. 56 - 81; *Decision Making, Alternatives to Rational Choise Models* Newbury Park etc.: SAGE, 1992.
- ⁴⁴ Žr., pvz.: Льюс Р. Д., Райфа Х. *Игры и решения. Введение и критический обзор*, М.: Изд. иностр. литературы, 1961; Gäfgen G. *Theorie der wirtschaftlichen Entscheidung. Untersuchungen zur Logik und Bedeutung des rationalen Handelns*, 3 Aufl., Tübingen, 1974; Hargreaves Heap S., Hollis M., Lyons B., Sugden R., Weale R. *The Theory of Choice. A Critical Guide*, Oxford and Cambridge (Mass.): Blackwell, 1992 ir kt.
- ⁴⁵ Žr., pvz.: Weber M. *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*, s. 439 - 442, 444 - 445; jo paties: *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 13 - 14.

- ⁴⁶ Sprendimų teorijos kontekste dažniau vartojama "preferencijų", o ne "tikslų" sąvoka. Apie jų skirtumą ir santykį žr.: Baumann P. *Motivation und Macht. Zu einer verdeckten Form sozialer Macht*, Opladen: Leske+Budrich, 1993, s. 22 - 26.
- ⁴⁷ Žr.: Elster J. Introduction. In: *Rational Choice*, Oxford: Blackwell, 1986, p. 1 - 33.
- ⁴⁸ Rekonstruodami išsamia M. Weberio veiksmo tipologiją, taikome loginę procedūrą, kurią "substrukcijos" pavadinimu aprašo A. Bartonas. Žr.: Barton A. H. The Concept of Property-Space in Social Research. In: Lazarsfeld P.F., Rosenberg M. *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*, Glencoe: Free Press, 1955, p. 40 - 53.
- ⁴⁹ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 13
- ⁵⁰ Ibidem, s. 12.
- ⁵¹ Ibidem.
- ⁵² Ibidem.
- ⁵³ Ibidem, s. 10.
- ⁵⁴ Tą patį tenka pasakyti ir apie T. Parsonso "voliuntaristinės" veiklos teorijos eskizą, pateiktą "Socialinio veiksmo struktūroje". Tai yra dar vienas neužbaigtas sociologinės veiklos teorijos, turėjusios pranokti utilitaristinės veiklos sampratą, taikomą moksle, projektas.
- ⁵⁵ Žr., pvz.: *Rational Choice. The Contrast between Economics and Psychology*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987; *Judgement Under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge: Cambridge UP, 1982; *Insights in Decision Making*, Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- ⁵⁶ Žr., pvz.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 9; jo paties: *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*, s. 432 - 433.
- ⁵⁷ Weber M. Die Grenznutzlehre und das "psychonomische Grundgesetz". In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 7. Aufl., Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1988, s. 384.
- ⁵⁸ Ibidem, s. 393.
- ⁵⁹ Tokia psichologija galėtų pranokti racionalios veiklos teoriją savo realizmu, apimtimi ir analitine galia, nutraukdama conceptualinius ryšius su "liaudies psichologija". Ją galima įsivaizduoti, pvz., vadinamojo "kompiuterinio neuromokslų" (*computational neuroscience*) pavidalu. Žr.: Churchland Paul M. *A Neurocomputational Perspective. The Nature of Mind and the Structure of Science*, Cambridge (Mass.) and London: The MIT Press, 1989; Churchland Patricia S. *Neurophilosophy. Toward a Unified Science of Mind-Brain*, Cambridge (Mass.) and London: The MIT Press, 1990; Churchland Patricia S. and Sejnowski T. J. *The Computational Brain*, Cambridge (Mass.) and London: The MIT Press, 1992; Stich P. *From Folk Psychology to Cognitive Science*, Cambridge (Mass.) and London, 1983, p. 209 - 246. Glaustą argumentų prieš elgesio aiškinius, vienaip ar kitaip susijusius su "liaudies psichologija", apžvalgą žr. Churchland Paul M. *Eliminative Materialism and Propositional Attitudes*. – *The Journal of Philosophy*, 1981, Vol. 78, Nr. 2, p. 67 - 90. A. Rosenbergo nuomone, kuriai esu linkęs pritarti, racionalaus pasirinkimo teorija yra formalizuota "liaudies psichologija". Žr.: Rosenberg A. *Philosophy of Social Science*, Boulder: Westview Press, 1988.
- ⁶⁰ Schütz A. Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija. – *Problemos*, 1988, Nr. 38, p. 116 (vertimas pataisytas).
- ⁶¹ Žr. išnašą Nr. 54.
- ⁶² Žr. išnašą Nr. 54.